

UN GRUP DE MORMINTE DIN EPOCA BRONZULUI DESCOPERIT LA ROMAN – ARHIEPISCOPIE. ABORDĂRI PLURIDISCIPLINARE

DE

VASILE DIACONU¹, GEORGE DAN HÂNCEANU², ANGELA SIMALCSIK³, MIHAELA DANU⁴

Abstract

The present study describes several burial complexes, dated to the Bronze Age, as they were recently discovered in Roman (Neamț County, Romania). Four tombs represent inhumation rites, and two of them are possible cenotaphs, which were identified during the research of a medieval necropolis (dated to the 15th-17th centuries). The archaeological inventory consists mainly of pottery (whole or fragmented vessels), with features of different neighboring cultural environments. Considering the geographic area within which the tombs were discovered, we presume they represent burial complexes of a Monteoru culture community, which also sustained contacts with representatives of the Komarov culture.

Aiming to obtain further data regarding the burial ritual, several sediment samples were taken to be analyzed from an archaeobotanic perspective, for pollen and phytoliths. This type of analyses was also used in order to obtain data regarding the vegetal environment contemporary with the funerary context of that time.

It was determined anthropologically that the skeletal remains come from four male individuals, of ages ranging from 20 to 50 years. The traits of these individuals suggest a mixture of nordic and europoid elements. Only in one case we identified mongoloid elements.

The archaeological materials discovered within this funerary suggest a dating to a final stage of the Middle Bronze Age period or even the beginning of the following one.

Keywords: *Bronze Age, burials, inhumation, contacts, Monteoru culture, Komarov culture, anthropology, phytoliths.*

INTRODUCERE

Cercetările preventive¹, impuse de ridicarea unei noi construcții în incinta Arhiepiscopiei Romanului și Bacăului, aflată în orașul Roman (jud. Neamț), au dus la descoperirea unui important spațiu funerar medieval, parte a unei necropole ample, cercetată parțial de către V. Ursachi în perioada 1998-2004². Recentele săpături (2015), efectuate în partea de sud-vest a incintei arhiepiscopale, au scos la iveală și fundațiile unor construcții de epocă modernă, care au afectat într-o anumită măsură cimitirul medieval. Din punct de vedere topografic, perimetrul cercetat se află pe terasa înaltă din stânga râului Moldova, la 500 m față de cursul actual al apei (Pl. I.1).

În suprafața în care s-au făcut săpăturile, totalizând aproximativ 500 mp (Pl. I.2), s-au descoperit 210 morminte medievale (secolele XV-XVII)³, la care s-au mai adăugat șase complexe funerare atribuite epocii

* Muzeul de Istorie și Etnografie Târgu Neamț, Complexul Muzeal Județean Neamț; diavas_n82@yahoo.com.

** Muzeul de Istorie Roman, Complexul Muzeal Județean Neamț; georgehanceanu@yahoo.com.

*** Secția de Cercetări Antropologice, Academia Română - Filiala Iași; angellisimal@yahoo.com.

**** Facultatea de Biologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; danum2007@yahoo.com.

¹ Coordonarea săpăturilor - dr. George Dan Hânceanu.

² URSACHI 2008: 33-38.

³ Acestea vor face subiectul unui studiu separat.

bronzului și care vor fi discutate în rândurile de față. Importanța acestora derivă din faptul că atestă, pe baza inventarului, un contact al unor medii culturale diferite. Din acest motiv, pe lângă analiza strict arheologică, am făcut apel și la determinări antropologice, cu scopul de a obține un set de informații legate de trăsăturile micului grup uman înmormântat aici. De asemenea, pentru o reconstituire punctuală a vegetației din perioada de funcționare a spațiului funerar au fost prelevate mai multe probe de sediment, în vederea unor cercetări arheobotanice (pentru polen și fitolite). O parte a analizelor încă se află în desfășurare.

În cele ce urmează vom face o descriere a fiecărui complex funerar, urmând ca pe baza analizei inventarului, dar și a datelor antropologice și arheobotanice, să formulăm o serie de observații.

Cele șase complexe atribuite epocii bronzului se găseau grupate în zona de sud-vest a perimetrului cercetat, aproape de colțul fundației din epoca modernă; doar un singur mormânt se afla în incinta delimitată de respectiva zidărie, restul fiind descoperite în afara ei, dar toate concentrate într-un spațiu restrâns (Pl. II.1, 2).

A fost recoltat tot materialul scheletic, care provine de la patru indivizi adulți, de sex masculin, cu vârstele cuprinse între minim 20 și maxim 50 de ani. Etapele studiului paleoantropologic au fost următoarele: identificarea și sortarea anatomică, stabilirea lateralității oaselor⁴, stabilirea stării de conservare și a stării de reprezentare⁵, notarea modificărilor tafonomice⁶, reconstituirea părților scheletice, estimarea vârstei biologice și determinarea sexului⁷, prelevarea datelor biometrice⁸, stabilirea elementelor tipologice pe baza datelor biometrice și conformativ⁹, observații privind prezența/absența traumatismelor, patologiilor și anomaliilor scheletale¹⁰.

În ceea ce privește analizele arheobotanice, fitolitele au fost extrase în cadrul Laboratorului de Bioarheologie (Facultatea de Biologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași), aplicând protocolul chimic standard: decarbonatarea și filtrarea sedimentului, deflocularea argilelor, oxidarea materiei organice, clătirea și uscarea în vederea separării densimetrice. Pentru această ultimă operațiune s-a utilizat polytungstat de sodiu cu densitatea de 2,35 g/cm³. Fitolitele au fost observate la un microscop optic (mărire 400x), mediul de montare fiind 2-3 picături de ulei de imersie.

CATALOGUL COMPLEXELOR FUNERARE:

Mormântul M. 39

Adult, chirchit moderat pe partea dreaptă, cu capul orientat către nord-vest. Stare de conservare mediocră. Se păstrează oasele craniului și ale membrilor. Brațele se aflau pe abdomen. La picioare au fost depuse două recipiente ceramice întregibile, iar unul în zona genunchilor. Scheletul a fost descoperit la adâncimea de - 1,90 m, într-un strat argilos (Pl. III.1, 2).

Resturile osteologice aparțin unui bărbat cu vârsta de circa 25-30 de ani. Scheletul cranian este aproape complet, reprezentat printr-un *cranium* (reconstituit), căruia îi lipsesc părți din parietalul stâng, bazioccipitalul, sfenoidul, nazalele, oasele orbitelor și o parte din mandibulă (Pl. X.1[a-e]). Scheletul postcranian este parțial reprezentat, fiind prezent, în stare fragmentară, prin următoarele componente: femure, tibii, peronee, humerusi, radiusuri, ulne și cinci metatarsiene. Fracturile și fisurile care au dus la fragmentare sunt produse *post mortem*, în vechime, pe linia fracturilor fiind depus un strat consistent de piatră. Starea de conservare este moderată. Din punct de vedere tafonomic, toate resturile au suferit modificări de tipul depunerilor de piatră, dar și exfoliere, cel din urmă fenomen fiind mai accentuat la nivelul oaselor postcraniane. În plus, oasele lungi ale membrilor prezintă numeroase urme provenite de la dinți de rozătoare (de talie mică și mijlocie). Cele mai multe urme de dinți sunt prezente pe diafize, în special pe marginile muchiate ale acestora (Pl. X.1f). În câteva

⁴ WHITE, BLACK, FOLKENS 2012.

⁵ BUIKSTRA, UBELAKER 1994: 5-8.

⁶ BUIKSTRA, UBELAKER 1994: 95-106.

⁷ UBELAKER 1979; BROTHWELL 1981; BUIKSTRA, UBELAKER 1994: 21, 36; MAYS 1998.

⁸ MARTIN, SALLER 1957-1966; BUIKSTRA, UBELAKER 1994.

⁹ BOEV 1972.

¹⁰ MAYS 1998; AUFDERHEIDE, RODRIGUEZ-MARTIN 1998; ORTNER 2003; MOLLESON 2007; BARNES 2012.

cazuri, urmele de dinți apar și pe extremitățile diafizelor (de exemplu, distal, pe tibia dreaptă)(Pl. X.1g) sau în zonele de inserție musculară (de exemplu, în regiunea subtrohanteriană a femurelor). Aceste urme sunt vechi, produse la puțin timp după depunerea defunctului în groapă.

Calota craniană, privită din *norma verticalis*, este ovoidă. Neurocraniul este lung (185 mm), îngust (136 mm) și înalt (117 mm). Indicele cefalic este doliocran (73,5), iar indicii porio-bregmatici longitudinal și transversal sunt hypsicran (63,2) și, respectiv acrocran (86,0). Diametrele minim și maxim ale frunții sunt mijlocii spre înguste. Fruntea este oblică și destul de înclinată. Occipitalul este înalt și curbat. Indicele parieto-occipital indică un occipital larg (80,9). Relieful cranian este dezvoltat. Bolta palatină are formă paraboloidă și adâncime foarte mare. Mandibula prezintă bărbie piramidală, corp masiv și moderat de înalt, ram vertical larg, relief accentuat și un indice de robusticitate mandibulară (41,9) ce se încadrează în categoria mare. Pomeții sunt înalți și destul de reliefați. Fosa canină are profunzime moderată.

Dentiția este reprezentată prin 15 unități aflate în alveolele maxilarului superior și 12, în cele ale mandibulei. Dinții absenți sunt pierduți *post mortem*. Uzura dentară este fiziologică, de tip atriție. În afară de un strat subțire de tartru supragingival, localizat pe coroanele dinților inferiori, nu au fost identificate alte procese patologice.

Caracteristicile oaselor postcraniene sunt următoarele: robusticitate moderată spre mare; humerus euribrachic, cu relief deltoidian dezvoltat; femur platimer, cu pilastrie, cu relief subtrohanterian dezvoltat, cu trohanter suplimentar; tibie eurycnemă, cu inserții musculare accentuate; peroneu canelat, cu secțiunea diafizei de formă cuadrangulată. Înălțimea, calculată după oasele întregi și întregibile¹¹, este cuprinsă între 180 și 183 cm, ceea ce se traduce printr-o statură ce intră în categoria masculină foarte mare.

Din punct de vedere tipologic, acest bărbat prezintă caractere nordoide pronunțate.

Inventar funerar:

- a. Vas-sac de culoare cărămizie, confecționat din pastă de bună calitate, cu nisip și cioburi în compoziție. Gura este ușor evazată, iar pe gât a fost aplicat un brâu crestă și perechi de câte trei proeminente¹². H - 27 cm; D.g. - 19 cm; D.b. - 9 cm¹³ (nr. inv. 44331 - MIR) (Pl. IV.5).
- b. Vas amforoidal, lucrat din pastă de bună calitate, care are în structură cioburi pisate și nisip. A fost ars în atmosferă reducătoare, având culoare cenușie. Pe gâtul recipientului se află un brâu simplu, în relief, dar se păstrează și o porțiune din cele două torți care au fost rupte din vechime. H - 20 cm; D.g. - 14 cm; D.b. - 8,5 cm (nr. inv. 44332 - MIR) (Pl. IV.4).
- c. Vas, lucrat din pastă omogenă, bine arsă, de culoare cenușie. Partea superioară a recipientului lipsește, corpul este emisferic, iar baza este îngustă și convexă. Pe diametrul maxim prezintă cinci proeminente, dar și un început de toartă, ruptă din vechime. Decorul este alcătuit din șase rânduri de ghirlande dispuse vertical, delimitate la partea superioară de caneluri fine, mărginite de linii scurte. H - 11 cm; D.g. - 15 cm; D.b. - 6,5 cm (nr. inv. 44333 - MIR) (Pl. IV.1).
- d. Fragment dintr-o ceașcă cu baza convexă, lucrată din pastă grosieră, neomogenă, cu cioburi și cuarț în structură, având culoare brun-cenușie. Se păstrează o porțiune din toartă. H - 6,5 cm (Pl. IV.2).
- e. Fragment ceramic reprezentând o proeminență cu două perforații transversale (Pl. IV.3).
- f. Fragmente ceramice provenind de la un vas de dimensiuni medii.

Mormântul M. 102

Adult, chirchit moderat pe partea stângă, orientat cu capul spre sud-est. Se păstrează foarte bine craniul, membrele și oasele bazinului. Brațul stâng a fost adus în fața craniului. Scheletul a fost descoperit la adâncimea de - 2,20 m și nu a putut fi surprins conturul gropii funerare. La picioare au fost depuse două vase, întregi și fragmentare: jumătate dintr-un recipient de dimensiuni medii, peste care a fost așezată cu gura în jos o ceașcă, prevăzută cu două torți (Pl. V.1, 2).

¹¹ TROTTER, GLESSER 1952.

¹² Restaurarea materialului ceramic a fost făcută în laboratorul Muzeului de Istorie Roman de către d-na Lăcrămioara Băcăoanu, iar desenele pieselor au fost realizate de dl. Dan Spătariu, de la aceeași instituție, cărora le mulțumim.

¹³ M - mormânt; H - înălțime; D.g. - diametrul gurii; D.b. - diametrul bazei; MIR - Muzeul de Istorie Roman.

Resturile osteologice aparțin unui bărbat cu vârsta de circa 20-25 de ani. Scheletul cranian este aproape complet, reprezentat printr-un *cranium* (reconstituit), căruia îi lipsesc câteva mici porțiuni din parietalul stâng și parte din oasele faciale de pe partea stângă (Pl. X.2[a-b], XI.1[a-b]). Scheletul postcranian este fragmentar, dar aproape complet, cu excepția coloanei vertebrale, din care s-au conservat doar segmentele C1, C4, C5 și S1. Fracturile și fisurile care au dus la fragmentarea scheletului sunt produse *post mortem*. Starea de conservare este moderată spre satisfăcătoare. Resturile au suferit slabe modificări tafonomice, de tipul depunerilor de piatră.

Calota craniană, privită din *norma verticalis*, este ovoidă. Neurocraniul este lung (187 mm) și moderat de înalt. Chiar dacă lărgimea maximă a neurocraniului nu poate fi măsurată, putem aprecia, după forma generală a calotei, că indicele cefalic trebuie să fi fost cel puțin doliocran. Indicele porio-bregmatic longitudinal este ortocran (59,3). Diametrele minim (90 mm) și maxim (106 mm) ale frunții sunt mici. Indicele frontal-transversal (84,9) indică o frunte ovală, cu creste intermediare. Occipitalul este curbat și moderat de înalt. Bolta palatină este largă și foarte adâncă, de formă elipsoidală. Mandibula prezintă bărbie butonată, corp moderat de înalt și de masiv, relief dezvoltat, ram vertical scurt și larg și un indice de robusticitate ce intră în categoria mijlocie (37,5). Relieful cranian este moderat dezvoltat. Fosa canină este profundă (gradul 3). Pomeții sunt temporalizați, reliefați și moderat de înalți. Indicele orbitar este hypsikonch (86,5 - orbite înalte), iar indicele nazal, chamerin (51,1 - nas larg și scurt).

Dentiția este reprezentată prin șapte unități aflate în alveolele maxilarului superior și 14, în cele ale mandibulei. Dinții absenți sunt pierduți *post mortem*. Uzura dentară este fiziologică, de tip atriție. Lipsesc cariile, tartrul, dar și defectele de smalț.

Caracteristicile oaselor postcraniene sunt următoarele: robusticitate moderată; humerus euribrachic, cu relief deltoidian slab dezvoltat, cu asimetrie în ceea ce privește lungimea (dreptul este mai lung cu mai mult de 1 cm decât stângul); femure fără pilastrie, cu relief subtrohanterian dezvoltat, cu trohanter suplimentar, asimetrice în ceea ce privește indicele de platimerie (dreptul este eurimer, stângul este platimer); tibie mezocnemă, cu inserții musculare accentuate; peroneu canelat, cu secțiunea diafizei de formă cuadrangulată. Statura, calculată după oasele întregi și întregibile¹⁴, este cuprinsă între 167 și 169 cm, ceea ce se traduce printr-o statură masculină supramijlocie.

Din punct de vedere tipologic, acest bărbat adult prezintă un amestec de caractere nordoide și est-euroipoide.

Pe sutura lambdoidă sunt prezenți câțiva osiculi suplimentari de mici dimensiuni.

Pe tăblia osoasă externă a occipitalului, parietalelor și mai slab pe frontal se poate identifica hiperostoza porotică (*cribra cranii*). Aceasta este de tip porotic, foramenele fiind de dimensiuni mici și împrăștiate pe suprafața osului¹⁵. În cazul de față, hiperostoza porotică era inactivă în momentul decesului. În plus, pe diafizele femurelor și tibiilor se observă discret niște striții poroase/fibroase de tipul periostitei reactive hipertrofice, de asemenea inactivă în momentul decesului. Prezența acestor porozități și striții poate sugera posibile carențe dietetice. Drept primă cauză putem invoca deficitul de fier, care atrage după sine ineficiența sistemului imunitar și, implicit, creșterea riscului de îmbolnăvire, în special cu boli contagioase (bacteriene, virale, micotice, parazitare)¹⁶.

La nivel cranian, mai precis în regiunea frontalului (partea stângă) și a parietalului stâng se pot distinge urmele unui traumatism produs *perimortem* (Pl. X.2a). Pentru a ne pronunța fără rezerve în această privință, sunt necesare investigații suplimentare, pe care ni le propunem în viitorul apropiat.

La nivel postcranian, pe epifiza distală a tibiei stângi, în locul de articulație cu talusul este prezentă fațeta suplimentară de articulație – indicator al hiperdorsflexiei, adică al preferinței pentru poziția chircită în timpul activităților cotidiene (Pl. XI.1c).

¹⁴ TROTTER, GLESSER 1952.

¹⁵ NATHAN, HAAS 1966; STUART-MACADAM 1991.

¹⁶ WALKER *et al.* 2009; ORTNER 2003:102-107.

Inventar funerar:

- a. Cească de dimensiuni mici, cu două torți în bandă, supraînălțate, dintre care una a fost ruptă din vechime. Recipientul a fost lucrat din pastă de bună calitate, bine ars, având culoare brun-cărămizie; H - 6 cm; D.g. - 60 cm; D.b. - 9 mm (nr. inv. 44335 - MIR) (Pl. V.4).
- b. Fragmente ceramice provenind de la un vas bitronconic, de culoare brun-cenușie, lucrat din pastă omogenă, de bună calitate, cu nisip și cioburi în structură. Decorul este alcătuit din triunghiuri hașurate și motive de tip „brăduț”; H - 20 cm (Pl. V.3).
- c. Așchie de *chert*, de culoare brună; 5 × 3,5 cm (Pl. V.5).
- d. Fragmente de lipitură arsă, de mici dimensiuni.

În conținutul ceștii nu s-au conservat grăuncioare de polen. În schimb, am constatat prezența în număr foarte mare a fitolitelor (corpusculi de opal de siliciu care se formează în plante, în timpul vieții acestora). Aproximativ 2 grame de sediment (obținut prin răzuirea pereților vasului) au fost preparate chimic. Au fost identificate peste 300 de fitolite, starea de conservare fiind foarte bună. Ținând cont de mai multe sisteme de clasificare¹⁷ și de ICPN (International Code for Phytolith Nomenclature)¹⁸ au fost determinate următoarele morfotipuri.

Morfotip	Atribuire din punct de vedere taxonomic	Nr. fitolite
Rondel and trapeziform short cell	Pooideae	147
Sinuate	Pooideae	16
Bilobate	Panicoideae, Arundinoideae	2
Cross	Panicoideae	1
Elongate dendritic	Poaceae (inflorescență)	10
Elongate	Monocotiledonate	97
Globular	Dicotiledonate	4
Acicular	Dicotiledonate (frunze)	23
Point-hair	-	26

Tabelul 1 - Lista fitolitelor identificate; M.102¹⁹.

Analiza fitolitelor evidențiază dominanța gramineelor. Jumătate dintre fitolitele identificate provine de la subfamilia Pooideae. Doar câteva fitolite pot fi atribuite subfamiliilor Panicoideae și Arundinoideae. Fitolitele de tip dendritic (elongate dendritic) sunt prezente, dar în număr mic; cel mai probabil acestea provin de la graminee spontane. Dicotiledonatele sunt slab reprezentate (sub 10% din totalul fitolitelor identificate).

Pe lângă fitolite, au mai fost identificate 3 fragmente de epidermă, 1 spicul și 2 diatomee, precum și 2 fibre de in. De asemenea, s-a constatat prezența unui spor de *Glomus* (indicator al unei faze erozionale a solului) și a unui spor de *Sporormiella* (specie coprofilă).

Mormântul M. 110a

Adult, chirchit puternic pe partea stângă, orientat cu capul spre nord-vest. Se păstrează o parte din oasele craniului, un segment din coloana vertebrală, câteva coaste, precum și oasele membrilor inferioare. Brațul stâng se afla în fața craniului și era suprapus parțial de un vas. Scheletul se găsea la adâncimea de -2,30 m (Pl. VI.1, 2; VII.1).

Resturile scheletice aparțin unui bărbat (probabil) cu vârsta de circa 25-30 de ani. Scheletul cranian este prezent doar prin fragmente din frontal, occipital, maxilar superior și mandibulă (Pl. XI.2[a-d]), ceea ce înseamnă reprezentare slabă. Scheletul postcranian este prezent prin următoarele elemente (în stare fragmentară): câteva coaste, manubriul, femure, o tibie, un humerus, un cubitus, radiusuri și patru vertebre toracice. Fracturile și fisurile care au dus la fragmentare sunt vechi, produse *post mortem*, linia acestora fiind acoperită de un strat consistent de piatră. Starea de conservare este precară. Din punct de vedere tafonomic,

¹⁷ TWISS, SUESS, SMITH 1969; MULHOLLAND 1989; FREDLUND, TIESZEN 1994.

¹⁸ MADELLA, ALEXANDRE, BALL 2005.

¹⁹ Denumirile din tabel respectă nomenclatura internațională.

resturile au suferit modificări accentuate de tipul depunerilor de piatră, dar și exfoliere, în special la nivel postcranian. În plus, pe diafiza radiusurilor se pot distinge câteva urme proaspete provenite de la dinți de rozătoare de talie mică. Urmele de rozătoare se pot distinge și în regiunea proximală a diafizei humerusului drept (Pl. XI.2e), acestea însă, spre deosebire de cele de pe radiusuri, sunt vechi.

Pentru segmentul cranian, singurele observații biometrice sunt: frunte moderat de largă (96 mm) și destul de bombată; corp mandibular moderat de înalt și de masiv, bărbie butonată, robusticitate mandibulară moderată (40,0); relief cranian slab dezvoltat; fosă canină superficială (aproape inexistentă); boltă palatină foarte adâncă. O caracteristică aparte este slaba profilare orizontală a feței, exprimată, în cazul dat, doar prin unghiul naso-malar (*fmo-n-fmo* – singura adâncime măsurabilă la acest craniu), al cărui indice este de 14, ceea ce se traduce printr-un marker al trăsăturilor mongoloide.

Dentiția este reprezentată prin cinci unități aflate în alveolele maxilarului superior și 11 în cele ale mandibulei. Dinții absenți sunt pierduți *post mortem*. Uzura dentară este fiziologică, de tip atriție. Pe coroanele molarilor inferiori este depus un strat subțire de tartru supragingival. Lipsesc cariile și defectele de smalt.

Caracteristicile oaselor postcraniene sunt: osatură moderat de gracilă; humerus euribrachic, cu relief deltoidian slab dezvoltat; femure platimere, fără pilastrie, cu relief subtrohanterian slab dezvoltat. Pentru că nu există nici un os postcranian întregibil, statura se poate estima doar morfoscopic; aceasta trebuie să fi fost cel mult mijlocie.

Din punct de vedere tipologic, cu rezervele impuse de inventarul osteologic incomplet, credem că acest bărbat prezintă unele trăsături mongoloide, la care putem adăuga elemente est-euroipoide gracile.

Inventar funerar:

- a. Vas-sac de dimensiuni medii, cu corpul ușor profilat, confecționat din pastă care are în structură cioburi pisate și nisip, relativ bine ars, având culoare cărămizie. Pe gură sunt dispuse simetric două proeminențe perforate vertical. H - 18,5 cm; D.g. - 16 cm; D.b. - 9,5 cm (nr. inv. 44339 - MIR) (Pl. VII.3).

Mormântul M. 110b

Adult, așezat probabil chircit, cu capul orientat către sud-est. Scheletul este foarte slab conservat și se pare că a fost deranjat cu prilejul înhumării defunctului de la mormântul anterior. Din acest motiv se păstrează doar oasele craniului și parțial oasele membrelor inferioare. La picioarele defunctului a fost depus un vas, pe ale cărui resturi se găseau și două fragmente osoase (Pl. VI.1, 2; VII.2).

Resturile scheletice aparțin unui bărbat cu vârsta de circa 45-50 de ani. Scheletul cranian este prezent doar prin fragmente din frontal, parietale, occipital și temporalul stâng (Pl. XI.3[a-c]), ceea ce înseamnă reprezentare parțială. Scheletul postcranian este slab reprezentat, fiind prezente, în stare fragmentară, femurele, tibiile, peroneele și un coxal. Fracturile și fisurile care au dus la fragmentarea scheletului sunt vechi, produse *post mortem*. Toate suprafețele fracturilor sunt acoperite de un strat consistent de piatră (Pl. XI.3[d]). Starea de conservare este precară. Din punct de vedere tafonomic, toate resturile au suferit modificări moderate de tipul depunerilor de piatră, dar și exfoliere, acest din urmă fenomen fiind identificat în special pe resturile postcraniene. În plus, pe diafizele tibiilor și peroneelor se pot distinge urme provenite de la dinți de rozătoare. Aceste urme nu par a fi foarte vechi, spre deosebire de cele din extremitatea proximală a diafizei tibiei de pe partea stângă, care au aceeași patină ca și restul suprafeței osului.

Din cauza fragmentării accentuate, singurele observații biometrice pentru segmentul cranian sunt: robusticitate moderată spre mare, frunte moderat de largă și destul de bombată, calotă alungită (probabil, doliocrană), relief cranian dezvoltat. Dentiția lipsește din proba osteologică. Caracteristicile oaselor postcraniene sunt următoarele: osatură zveltă, moderat de robustă; femure platimere, cu pilastru slab, cu relief subtrohanterian dezvoltat, cu trohanter suplimentar; tibii mezocneme, cu inserții musculare accentuate. Statura nu se poate calcula, pentru că în probă nu este nici un os postcranian întreg sau întregibil. Putem însă estima morfoscopic că acest individ avea, probabil, o statură zveltă, cel puțin supramijlocie.

Din punct de vedere tipologic, acest bărbat prezintă caractere predominant nordoide, la care am putea adăuga, cu rezervele impuse de inventarul osteologic incomplet, unele elemente est-euroipoide.

Inventar funerar:

- a. Vas cu corpul ușor tronconic, lucrat din pastă omogenă, cu cioburi în structură, având culoare cenușie, acoperit parțial cu angobă. Recipientul are gura ușor evazată, iar pe gât prezintă un brâu simplu, în relief, și două tortițe perforate vertical; H - 15,5 cm; D.g. - 14,5 cm; D.b. - 7,5 cm (nr. inv. 44338 - MIR) (Pl. VII.4).

Complexul 101

Posibil cenotaf, constituit dintr-un vas de dimensiuni mari, așezat pe o parte și orientat cu gura către sud-vest. A fost identificat la adâncimea de - 1,95 m, dar nu a putut fi observat conturul gropii în care a fost depus recipientul (Pl. VIII.1).

Inventar:

- a. Vas cu corpul bine profilat la partea inferioară, lucrat din pastă de bună calitate, cu nisip, cioburi pisate și rare bucăți de cuarț în structură. Are culoare brun-cenușie, cu nuanțe maronii. Pe gâtul vasului se păstrează un fragment de toartă. H - 30 cm; D.g. - 32 cm; D.b. - 10 cm (nr. inv. 44334 - MIR) (Pl. VIII.2).
- b. Fragment ceramic care provine de la o ceașcă de mici dimensiuni, lucrată din pastă friabilă, cu nisip, cioburi și pietricele în structură.

Complexul 107

Posibil cenotaf, constituit dintr-un vas-sac, așezat pe o parte, cu gura orientată spre sud. A fost descoperit la adâncimea de -1,95 m, într-un strat argilos. La demontare, în interiorul vasului a fost găsită și o ceașcă de mici dimensiuni (Pl. IX.1).

Inventar:

- a. Vas-sac, lucrat din pastă relativ omogenă, cu nisip și rare fragmente de cuarț în structură. Pe gâtul vasului se întâlnesc patru proeminențe dispuse simetric. H - 14 cm; D.g. - 11,5 cm; D.b. - 7 cm (nr. inv. 44336 - MIR) (Pl. IX.2).
- b. Ceașcă de mici dimensiuni, lucrată din pastă omogenă, prevăzută cu o toartă supraînălțată. Pe diametrul maxim, în partea opusă torții, prezintă o mică proeminență aplatizată. H - 5,5 cm; D.g. - 6 cm; D.b. - 6,5 cm (nr. inv. 44337 - MIR) (Pl. IX.3).

OBSERVAȚII

Deși numărul complexelor mortuare este mic, pot fi enunțate o serie de observații legate de comportamentul funerar. Astfel, remarcăm faptul că avem de a face doar cu morminte de inhumație, la care se adaugă și acele posibile cenotafe. Având în vedere suprafața cercetată, nu ne putem pronunța în legătură cu întinderea acestui spațiu funerar, existând posibilitatea ca alte morminte ale epocii bronzului să fi fost distruse de complexe medievale sau chiar de fundațiile construcțiilor moderne. Cu toate acestea, faptul că mormântul M. 110b a fost deranjat de M. 110a constituie un argument pentru a afirma că respectivul spațiu funerar a avut cel puțin două etape de utilizare.

În ceea ce privește înhumările, observăm ca regulă generală că defuncții au fost așezați în poziție chircită, moderată, fie pe partea stângă, fie pe partea dreaptă, cu brațele pe abdomen, sau în fața craniului. Având în vedere numărul mic de morminte, observațiile care privesc orientarea defuncțiilor nu pot oferi elemente de generalizare. Inventarul complexelor mortuare, deși este constituit în cea mai mare parte din ceramică, oferă un set valoros de informații, atât în ceea ce privește comportamentul funerar, cât și în legătură cu un posibil contact cultural.

Repertoriul ceramic este alcătuit din vase întregi și întregibile, la care se adaugă și fragmente dispartate, provenind de la alte vase, utilizate probabil în cadrul ceremoniei premergătoare înmormântării. În cele patru morminte de inhumație, recipientele de lut au fost depuse în special la picioare și în zona genunchilor (M. 39, M. 102, M. 110b), dar și în fața craniului (M. 110a). Interesantă este situația din M. 102 unde ceașca prevăzută cu două torți a fost așezată cu gura în jos peste o parte dintre fragmentele ceramice provenite de la vasul de dimensiuni mijlocii. De asemenea, merită reținut că în complexul M. 107, vasul-sac a fost depus intenționat în poziție orizontală pentru ca în interior să poată fi așezată o ceașcă, astfel încât aceasta, sau probabil conținutul său, să fie protejată.

Alături de recipientele ceramice, ca elemente de inventar au mai fost găsite câteva bucăți de lipitură arsă și o așchie de *chert* (M. 102). Fragmentele de lipitură, oarecum neobișnuite pentru morminte, credem că provin din apropierea spațiului mortuar, poate chiar din cadrul unei așezări contemporane acestuia. Bucăți de chirpici arși au fost găsite și în spațiul funerar de la Cărlomănești-*La Arman* (jud. Buzău)²⁰, atribuit unei faze finale a culturii Monteoru, dar și la Năieni-*Zănoaga* (jud. Buzău), tot în context monteorean²¹. Desigur, prezența bucăților de lipitură arsă este greu de interpretat ca fiind parte a un obicei funerar.

Dintre vasele care au fost găsite în morminte, unele au forme și/sau decoruri ce permit stabilirea unor legături cu anumite medii culturale din zona de răsărit a României.

Astfel, în mormântul M.39, lângă genunchii defunctului a fost depus un vas, decorat cu ghirlande și caneluri, care își găsește analogii foarte bune, prin prisma ornamentației, în necropola monteoreană târzie de la Pietroasa Mică (jud. Buzău)²². Deși lipsește partea superioară a acestui vas, putem presupune că făcea parte din categoria celor etajate, iar o bună analogie o întâlnim tot într-un mormânt de la Pietroasa Mică, respectivul recipient fiind prevăzut de asemenea cu proeminențe pe corp și cu o singură toartă²³. Este interesant de amintit că în M.39 a fost găsit și un fragment ceramic, o toartă-apucătoare, cu două perforații verticale, care este specifică mediului Komarov, așa cum o indică descoperirile de la Lunca (jud. Neamț)²⁴, Mahala (Ucraina)²⁵, Loeva (Ucraina)²⁶ și Bukivna (Ucraina)²⁷. Din inventarul aceluiași complex funerar provine și un vas-lalea (Pl. IV.5), de asemenea frecvent atestat în siturile culturii Komarov²⁸.

Un interes crescut îl reprezintă și ceramica din M.102. Aici au fost găsite mai multe fragmente de la un vas bitronconic, de dimensiuni medii, decorat pe corp cu triunghiuri hașurate și cu motiv de tip „brăduț”. Respectivul tip de ornamentație îl regăsim pe vase sau pe fragmente ceramice din stațiuni în care au fost descoperite vestigii Komarov, așa cum sunt cele de la Lunca (jud. Neamț)²⁹, Cucuieți (jud. Bacău)³⁰, Târpești (jud. Neamț)³¹, Valea Lupului (jud. Iași)³², Trușești (jud. Botoșani)³³, Adâncata (jud. Suceava)³⁴, Mahala (Ucraina)³⁵. Tot în acest mormânt a mai fost găsit un vas de tip *kantharos*, de dimensiuni reduse, dar forma comună și lipsa decorului ne împiedică să propunem o atribuire culturală foarte precisă.

Recipientul din M. 110a pune și el unele probleme, nu neapărat prin forma sa, cât prin prezența celor două proeminențe perforate aflate pe buza vasului. O bună analogie am identificat-o în mediul Komarov, în așezarea de la Nezvisk (Ucraina)³⁶, dar vasul prezentat de noi poate fi considerat și ca un recipient prevăzut cu capac, iar similitudini pot fi găsite inclusiv în mediul monteorean, cu precizarea că majoritatea vaselor acestei

²⁰ MOTZOI-CHICIDEANU, SÂRBU 2005: 32-34.

²¹ MOTZOI-CHICIDEANU, ȘANDOR-CHICIDEANU 1994-1995: 22.

²² OANCEA 1981: 140, Fig. 14.6.

²³ OANCEA 1981: 187, Fig. 7.9.

²⁴ DUMITROAIA 2000: 151-152, Fig. 98.7; DUMITROAIA 2001: 35, Pl. 46.1, 2.

²⁵ SMIRNOVA 1972: Fig. 11.5.

²⁶ KRUSELNICKA 2002: 101, Fig. 10.12.

²⁷ LISENKO et al. 2015: 61, Fig. 5.2, 3, 5.

²⁸ SWIESZNIKOW 1967: 57, Fig. 6.5, 6; 9.13; BEREZANSKAJA 1985: Fig. 116.9; IGNAT 2003: Fig. 1.5; MAKAROWICZ 2010: Fig. 1.2; 1.3; 1.4; 1.5; 1.6; MUNTEANU 2010: 144, Fig. 73.5; LISENKO et al. 2015: 61, Fig. 4.6, 7; NICULICĂ 2015: 231, Pl. LXXV.12.

²⁹ DUMITROAIA 2000: Fig. 102.2; DUMITROAIA 2001: 40, Pl. 48.5

³⁰ MUNTEANU et al. 2007: 67, Fig. 11.4, 5, 7

³¹ MARINESCU-BÎLCU 1981: 102, 103, Fig. 218.7, 10; MUNTEANU 2010: Fig. 78.8, 9.

³² FLORESCU 1964: Fig. 17.12.

³³ FLORESCU 1964: Fig. 17.6, 13.

³⁴ NICULICĂ 2015: 232, Fig. 1.4.

³⁵ SMIRNOVA 1972: Fig. 12.4.

³⁶ SMIRNOVA 1974: 57, Fig. 4.18.

culturi au proeminențele dispuse pe gât³⁷. Există totuși în necropola de la Poiana (jud. Galați) un recipient de mici dimensiuni, prevăzut cu capac, care are pe buză proeminențe perforate, dispuse simetric³⁸.

Nici pentru recipientul din M.110b nu pot fi menționate analogii foarte bune, dar în mediul Komarov apar unele vase asemănătoare ca formă, însă lipsite de tortițele perforate vertical³⁹.

Complexul 101 conținea un vas amforoidal de dimensiuni medii, prevăzut, cel mai probabil, cu două tortițe la partea superioară. Un recipient cu formă apropiată a fost găsit în context Monteoru II la Cârломănești (jud. Buzău)⁴⁰, dar și în necropola Noua timpurie de la Săbăoani (jud. Neamț)⁴¹.

Vasele din complexul 107 sunt și ele destul de comune în ceea ce privește forma, iar în lipsa unor elemente de decor este dificilă o încadrare culturală foarte riguroasă. Pentru vasul sac prevăzut cu patru proeminențe dispuse simetric găsim o bună analogie în mormântul M.27 de la Crasnaleuca (jud. Botoșani)⁴². Ceașca descoperită în acest complex funerar, prin trăsăturile morfologice, dar și prin faptul că prezintă acea proeminență aplatizată pe diametrul maxim, se apropie de repertoriul tipologic al fazelor finale monteorene⁴³.

Grupul de complexe mortuare nu ne permite să creionăm foarte multe aspecte ale ritualului funerar. Prezența olăriei alături de defuncți este o practică extrem de vastă, însă obiceiul depunerii unui vas care are în interior un alt recipient ceramic nu este foarte frecvent atestat în mediile epocii bronzului de la răsărit de Carpați și, momentan, îl cunoaștem doar în complexe funerare Noua, așa cum o arată descoperirile de la Brăești (jud. Botoșani)⁴⁴ și probabil Bălănești (jud. Neamț)⁴⁵.

Aminteam anterior că repertoriul ceramic identificat în complexele mortuare de la Roman-*Arhiepiscopie* prezintă trăsături specifice mai multor medii culturale și, cu siguranță, învecinate. Deosebit de interesant este faptul că în același context se găsesc recipiente a căror proveniență culturală pare diferită. Din această perspectivă, am identificat vase care prin formă și/sau decoruri aparțin culturilor Monteoru (faze finale) și Komarov. Dacă luăm în considerare zona în care au fost făcute descoperirile, este evident faptul că ne găsim în arealul de răspândire al comunităților monteorene târzii. În aceeași ordine de idei merită amintit că vestigii similare au fost identificate în vecinătățile orașului Roman la Tămășeni⁴⁶ și Săbăoani⁴⁷, deci putem vorbi despre o frecventare a acestui teritoriu de către populațiile Monteoru.

În schimb, prezența acelor recipiente ceramice care indică trăsături ale culturii Komarov necesită o atenție aparte, în condițiile în care aceste descoperiri se află în afara arealului stabilit pentru această entitate a epocii bronzului. Faptul în sine poate fi explicat prin eventualele contacte stabilite între grupuri umane ale culturii Monteoru cu cele Komarov, situație de altfel prea puțin cunoscută până în prezent. Desigur, este greu de anticipat natura acestor contacte interculturale (conflicte? schimburi? daruri?), dar ele nu ar trebui să ne surprindă, mai ales că se observă pătrunderi ale unor grupuri Komarov la sud față de arealul acestei culturi, atrase probabil de necesitatea exploatarea anumitor resurse naturale, cum ar fi sarea⁴⁸.

³⁷ OANCEA 1981: Fig. 22.IIIb, IIIc.

³⁸ DUNĂREANU-VULPE 1938: 158, Fig. 4.5.

³⁹ SVEŠNIKOV 1976: 114, Fig. 6.6, 9.

⁴⁰ OANCEA 1976: 203, Fig. 15.4.

⁴¹ SAVA 2002: Fig. 103.8; URSACHI 2010: 13, Pl.VI.3, 4.

⁴² DASCĂLU 1994: Fig. XIV.2; SAVA 2002: Fig. 81.5.

⁴³ OANCEA 1981: Fig. 5.1; 6.3.8; 12.2; 13.5; 15.6.7; 16.6, 11; 17.3; 19.6.2.

⁴⁴ SAVA 2002: 74, Fig. 75.1.

⁴⁵ SAVA 2002: 95, fig. 164.4

⁴⁶ URSACHI 2001: 219-222.

⁴⁷ URSACHI 2007: 35.

⁴⁸ MUNTEANU et al. 2007: 67.

CONCLUZII

Cercetarea micului grup de morminte de la Roman-*Arhiepiscope* a evidențiat faptul că respectivul spațiu funerar a aparținut unei comunități monteorene, dar care, pe baza inventarului arheologic, a avut contacte cu populațiile din mediul Komarov. Mormintele plane, de inhumație, la care s-au adăugat și două cenotafe, au avut un inventar relativ bine păstrat, constituit în mare parte din vase ceramice. Depunerea unora dintre acestea indică un anumit model comportamental, așa cum am arătat în cazul ceștii din M. 102, așezată cu gura în jos peste resturile altui vas, dar și ceașca din complexul 107, care a fost găsită în interiorul altui vas.

Pentru a înțelege mai bine ritualul funerar, a fost analizată și o probă de sediment din interiorul uneia dintre cești, cu intenția de a obține indicii privind posibilul conținut al respectivului vas. Facem precizarea că această analiză a fitolitelor dintr-un context funerar este printre puținele efectuate până acum la noi. Rezultatele preliminare sunt încurajatoare, însă nu sunt suficiente în acest moment pentru a emite ipoteze ample cu privire la manifestările de natură funerară practicate de respectiva comunitate. Pentru o imagine de ansamblu este necesară studierea mai multor probe, analizele fiind curs.

Studiul celor patru schelete descoperite în mormintele de inhumație de la Roman-*Arhiepiscope*, atribuite epocii bronzului, suplimentează din punct de vedere paleoantropologic informațiile existente pentru această perioadă. Materialul scheletic analizat provine de la patru indivizi de sex masculin, cu vârstele cuprinse între minim 20 și maxim 50 de ani. Caracteristicile bărbaților deshumați din M. 39, M. 102 și M. 110b sunt, în linii generale, următoarele: calote craniene lungi, înguste și destul de înalte, de formă ovoidă (privite din *norma verticalis*); indici cranieni dolicroani, hypsi-ortocrani și acrocrani; frunte îngustă; occipital destul de înalt, larg și bombat; pomeți înalți și temporalizați (retrași); fosă canină de profunzime moderată; mandibulă înaltă, masivă și destul de robustă; statură supramijlocie sau foarte mare; robusticitate moderată spre ridicată. Aceste trăsături ne sugerează un amestec de caractere nordoide și est-euroipoide. Datele privind structura tipologică a acestei restrânse serii osteologice nu au oferit surprize, încadrându-se în tendințele generale tipologice caracteristice grupurilor populaționale din epoca bronzului.

Nu putem să trecem cu vederea excepția oferită de bărbatul de 25-30 de ani din M. 110a, care prezintă trăsături diferite față de ceilalți trei indivizi și anume, osatură mai gracilă, frunte moderat de largă, mandibulă destul de gracilă, statură mijlocie, profilare slabă a feței, cea din urmă trăsătură fiind, de fapt, o caracteristică a tipului antropologic mongoloid, prezența sa în acest moment și în acest loc rămânând fără explicație, cel puțin deocamdată.

Reamintim, conform analizei antropologice, că unii dintre defuncți prezintă, pe anumite oase, urme lăsate de rozătoare, majoritatea fiind produse în vechime. În cazul bărbatului din M. 39 aceste urme apar pe marginile muchiate ale diafizelor oaselor lungi ale membrilor, în zonele de inserție musculară, dar și pe extremitățile diafizelor. În ceea ce privește bărbatul de 25-30 ani din M. 110a, urmele de rozătoare sunt localizate doar în regiunea proximală a diafizei humerusului drept, iar la bărbatul de 45-50 ani din M. 110b, în extremitatea proximală a diafizei tibiei de pe partea stângă. În plus, pe oasele postcraniene ale acestor trei indivizi, inclusiv pe cele cu urme lăsate de rozătoare în vechime, sunt prezente fenomenele de exfoliere corticală, crăpare și decolorare. Toate aceste modificări tafonomice ne determină să presupunem, cu rezerve, că resturile osoase ale acestor trei bărbați au fost expuse o perioadă de timp acțiunii factorilor de mediu⁴⁹. Referitor la depunerile de piatră, acestea sunt prezente pe majoritatea oaselor, inclusiv pe liniile de fractură produse *post mortem*.

Pe baza trăsăturilor materialului arheologic din inventarul mormintelor, dar și al unor aspecte de ritual funerar, opinăm că respectivele complexe pot fi datate într-o etapă finală a bronzului mijlociu, sau poate chiar la începutul bronzului târziu.

⁴⁹ BYRD, ADAMS 2009: 180.

BIBLIOGRAFIE

- AUFDERHEIDE, RODRIGUEZ-MARTIN 1998 Aufderheide, A., C., Rodriguez-Martin, C., *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- BARNES 2012 Barnes, E., *Atlas of Developmental Field Anomalies of the Human Skeleton: A Paleopathology Perspective*, Wiley-Blackwell, Hoboken.
- BEREZANSKAJA 1985 Berejanskaja, S., S., *Komarovskaja kul'tura*, in: ArhU, 1, 428-437.
- BOEV 1972 Boev, P., *Die Rassentypen der Balkanhalbinsel und der Ostgaischen Inselwelt und deren Bedeutung für die Herkunft ihrer Bevölkerung*, Verlag der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften, Sofia.
- BROTHWELL 1981 Brothwell, D., R., *Digging up bones*, Cornell University Press, Ithaca, New York.
- BYRD, ADAMS 2009 Byrd, J., Adams, B., J., *Analysis of Commingled Human Remains*, in: Blau, S., Ubelaker, D. H. (eds.), *Handbook of Forensic Anthropology and Archaeology*, London-New York, 2009.
- BUIKSTRA, UBELAKER 1994 Buikstra, J. E., Ubelaker, D. H., *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*, Arkansas Archaeological Survey Research Series, No 44, Fayetteville.
- DASCĂLU 1994 Dascălu, L., *Probleme ale bronzului târziu din nord-estul României. Rit și ritual funerar în cultura Noua*, in: *Hierasus*, XIX, 136-165.
- DUMITROAIA 2001 Dumitroaia, Gh., *Sat Lunca, com. Vânători-Neamț, jud. Neamț*, in: Cavruc, V., Dumitroaia, Gh. (coord.), *Cultura Costișa în contextul epocii bronzului din România*, Ed. Constantin Matasă, Piatra Neamț.
- DUMITROAIA 2000 Dumitroaia, Gh., *Comunități preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până în Bronzul mijlociu*, BMA, VII, Ed. Constantin Matasă, Piatra Neamț.
- DUNĂREANU-VULPE 1938 Dunăreanu-Vulpe, Ec., *La nécropole de l'âge du bronze du Poiana*, in: *Dacia*, V-VI, (1935-1936), 151-167.
- FLORESCU 1964 Florescu, A. C., *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, in: ArhMold, II-III, 143-193.
- FREDLUND, TIESZEN 1994 Fredlund, G., Tieszen, L., *Modern phytoliths assemblages from the North American Great Plains*, in: *Journal of Biogeography*, 21, 321-335.
- IGNAT 2003 Ignat, M., *Quelques vestiges de l'âge du bronze du nord de Moldavie*, in: SAA, IX, 156-166.
- KRUSELNICKA 2002 Kruselnicka, L. I., *O nouă așezare din epoca bronzului timpuriu în Ucraina subcarpatică*, in: *Angustia*, 7, 99-114.
- LISENKO et al. 2015 Lisenko, S. D., Škljarevs'kij, E. I., Razumov, S. M., Makarovič, P. K., *Kurgannij mogil'nik komarivs'koj kul'turi bilja s. Bukivna*, in: *Arheologija*, 3, 58-78.
- MADELLA, ALEXANDRE, BALL 2005 Madella, M., Alexandre, A., Ball, T. (ICPN Working Group), *International code for phytolith nomenclature 1.0*, in: *Annals of Botany*, 96 (2), 253-260.
- MAKAROWICZ 2010 Makarowicz, P., *Trzcieniecki krąg kulturowy-wspólnota pogranicya Wschodu i Zachodu Europy*, Wydawnictwo Poynańskie, Poznań.
- MARINESCU-BÎLCU 1981 Marinescu-Bilcu, S., *Târpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, BAR, International Series, 107, Oxford.
- MARTIN, SALLER 1957-1966 Martin, R., Saller, K., *Lehrbuch de Anthropologie*, Gustav Fischer Verlag, Stuttgart.
- MAYS 1998 Mays, S., *The archaeology of human bones*, Routledge, London-New York.
- MOLLESON 2007 Molleson, T., *A method for the study of activity related skeletal morphologies*, in: BNE, 1, 5-33.
- MOTZOI-CHICIDEANU, SÂRBU 2005 Motzoi-Chicideanu, I., Sârbu, D., *Cercetările arheologice de la Cârломănești - La Arman (campania 2004)*, in: *Mousaios*, X, 31-43.
- MOTZOI-CHICIDEANU, ȘANDOR-CHICIDEANU 1994-1995 Motzoi-Chicideanu, I., Șandor-Chicideanu, M., *Ein Bronzezeitliches grab aus Năeni-Zănoaga*, in: *Dacia*, N.S., XXXVIII-XXXIX, 19-40.
- MULHOLLAND 1989 Mulholland, S., *Grass opal phytolith production: A basis for archaeological interpretation in the northern plains. Archaeobotany through phytolith analysis symposium*, in: Annual meeting of the Soc. Amer. Archaeology, abstracts, The Phytolitarian Newsletter 6 (1), 4.

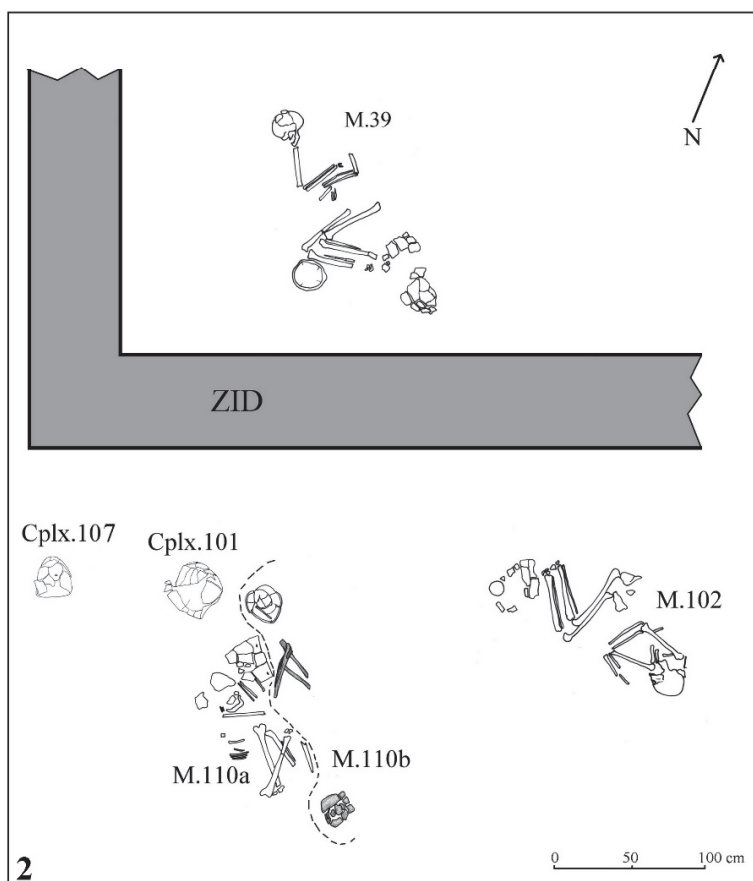
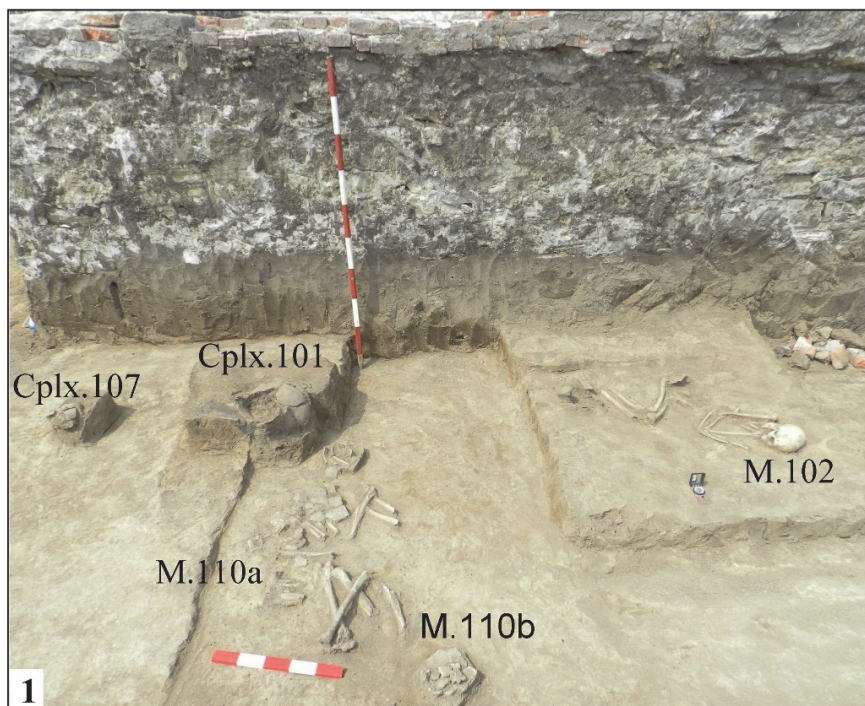
- MUNTEANU 2010 Munteanu, R., *Începutul bronzului mijlociu în depresiunile marginale ale Carpaților*, BMA, XXIV, Ed. Constantin Matasă, Piatra Neamț.
- MUNTEANU *et al.* 2007 Munteanu R., Garvăn, D., Nicola, D., Preoteasa, C., Dumitroaia, Gh., *Cucuiieți - Slatina veche (România). Prehistoric Exploitation of a salt Resource*, in: Monah, D. *et al.* (eds.), *L'exploitation du sel à travers le temps*, BMA, XVIII, Ed. Constantin Matasă, Piatra Neamț, 2007, 57-70.
- NATHAN, HAAS 1966 Nathan, H., Haas, N., *Cribră orbitalia, a bone condition of the orbit of unknown nature*, in: *Isr J Med Sci*, 2, 171-191.
- NICULICĂ 2015 Niculică, B. P., *Epoca bronzului în Podișul Sucevei*, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava.
- OANCEA 1981 Oancea, Al., *Considérations sur l'étape finale de la culture de Monteoru*, in: *Dacia*, N.S., XXV, 131-191.
- OANCEA 1976 Oancea, Al., *Unele observații cu privire la fazele finale ale culturii Monteoru în lumina cercetărilor de la Cârломănești, județul Buzău*, in: *CA*, 2, 191-237.
- ORTNER 2003 Ortner, D. J., *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Academic Press, Oxford.
- SAVA 2002 Sava, E., *Die Bestattungen der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung spätbronzezeitlicher Bestattungsriten zwischen Dnestr und Westkarpaten*, PAS, 19, Verlag Oetker/Voges, Kiel.
- SMIRNOVA 1974 Smirnova, G. N., *Stojanka Komaróvskoj kul'tury u s. Nezvisko na Dnestre*, in: *ASGE*, 16, 50-61.
- SMIRNOVA 1972 Smirnova, G. N., *Novye issledovanija poselenija Magala*, in: *ASGE*, 14, 12-31.
- STUART-MACADAM 1991 Stuart-Macadam, P., *Anaemia in Roman Britain: Poundbury Camp*, in: Bush, H., Zvelebil, M. (eds.), *Health in Past Societies: Biocultural interpretations of human skeletal remains in archaeological contexts*, Oxford, 101-113.
- SWIESZNIKOW 1967 Swieszniokow, I., K., *Kultura komarowska*, in: *Archeologia Polski*, XII, 39-107.
- SVEŠNIKOV 1976 Svešnikov, I., K., *Problema proischoždenija Komarowskoi kul'tury*, in: *Eneolit i bronzovij vek Ukrainy*, Kiev, 96-117.
- TROTTER, GLESSER 1952 Trotter, M., Gleser, G., *Estimation of stature from long bones of American whites and Negroes*, in: *Am J Phys Anthropol*, 10, 469-514.
- TWISS *et al.* 1969 Twiss, P. C., Suess, E., Smith, R., *Morphology classification of grass phytoliths*, in: *Proceedings of the Soil Science Society of America*, 33, 109-115.
- UBELAKER 1979 Ubelaker, D. H., *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis and Interpretation*, Taraxacum, Washington D. C.
- URSACHI 2010 Ursachi, V., *Săbăoani. Monografie arheologică*, vol. II, Casa Editorială Demiurg, Iași.
- URSACHI 2008 Ursachi, V., *Episcopia Romanului. Cercetări arheologice*, Ed. Filocalia, Roman.
- URSACHI 2007 Ursachi, V., *Săbăoani. Monografie arheologică*, vol. I, Casa Editorială Demiurg, Iași.
- URSACHI 2001 Ursachi, V., *Cercetările arheologice de la Tămășeni - La Siliște, jud. Neamț*, in: *MemAntiq*, XXII, 219-289.
- WALKER *et al.* 2009 Walker, P. L., Bathurst, R. R., Richman, R., Gjerdrum, T., Andrushko, V. A., *The Causes of Porotic Hyperostosis and Cribră Orbitalia: A Reappraisal of the Iron-Deficiency-Anemia Hypothesis*, in: *Am J Phys Anthropol* 139, 109-125.
- WHITE, BLACK, FOLKENS 2012 White, T. D., Black, M. T., Folkens, P. A., *Human Osteology*, Academic Press, Oxford, 2012.

LIST OF ILLUSTRATIONS

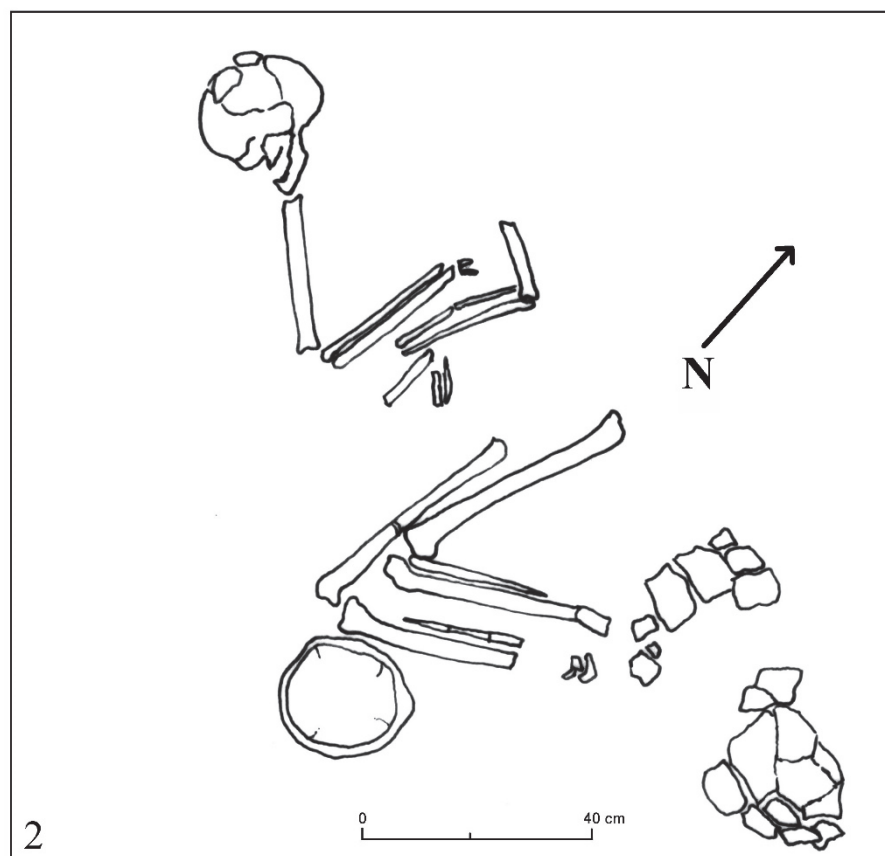
- Pl. I. Location of the burial site. The medieval necropolis of the 15th - 17th centuries. 1. Localization of the settlement (Google Earth); 2. Aspect during the research, modern foundation, 2015.
- Pl. II. Burial discoveries from the Bronze Age. 1. Aspect during the research, the complexes outside the wall; 2. Plan of burial complexes group from the Bronze Age.
- Pl. III. Tomb M.39. 1. Photo; 2. Drawing.
- Pl. IV. Tomb M.39. Inventory. 1-5, pottery; 1, 4, 5, whole vessels; 2, 3, pottery fragments.
- Pl. V. Tomb M. 102. 1. Photo; 2. Drawing; 3, 4, tomb's inventory, pottery.
- Pl. VI. Tombs M. 110a and M. 110b. 1. Photo; 2. Drawing.
- Pl. VII. Tombs M. 110a and M. 110b. 1. Detail from the tomb M. 110a; 2. The vessel from M. 110b *in situ*. 3. Vessel from the inventory of tomb M. 110a. 4. Vessel from the inventory of tomb M. 110b.
- Pl. VIII. The complex 101. 1. Vessel *in situ*; 2. Vessel after restoration.
- Pl. IX. The complex 107. 1. Vessel *in situ*; 2, 3, the vessels after restoration.
- Pl. X. 1. M. 39, male, 25-30 years old; a-d, the skull seen from the front, lateral right, occipital and vertical norms; e, the right half of the mandible; f-g, right tibia, anterior border and distal end of the shaft, marks of rodent teeth. 2. a-b, M. 102, male, 20-25 years old, the skull seen from facial and right lateral norms.
- Pl. XI. 1. M. 102, male, 20-25 years old; a-b, the skull seen from occipital and vertical norms; c, left tibia, distal epiphysis, additional joint facet; 2. M. 110a, male, 25-30 years old; a-b, forehead and nasal root region seen from front and lateral norms; c-d, mandible and left upper jaw, attrition type dental wear; e, right humerus distal end of the shaft, marks of rodent's teeth; 3. M. 110b, male, 45-50 years old; a-c, skull fragments (frontal, parietal and left temporal); d, tibia shafts with taphonomic alterations (stone deposits).

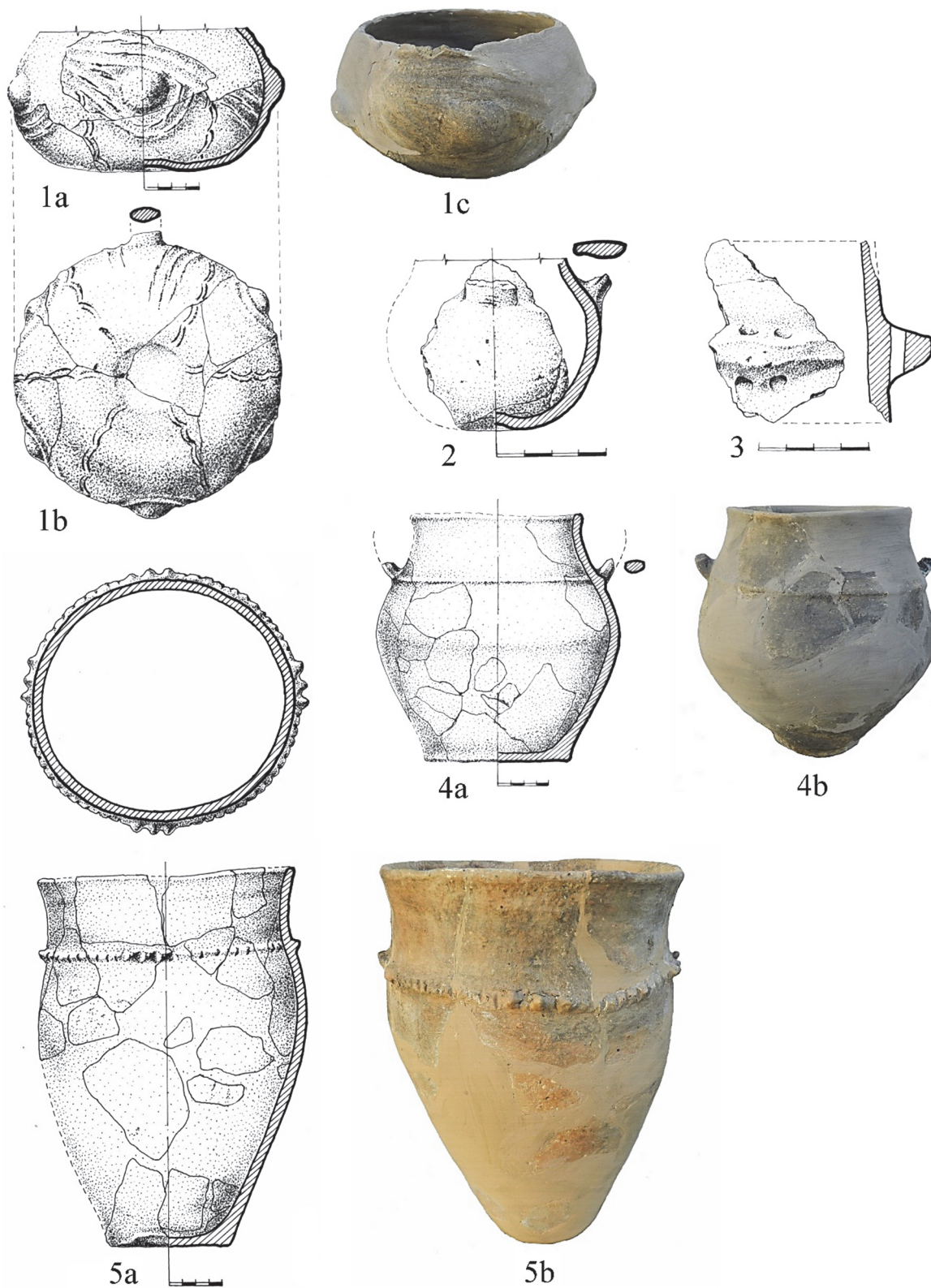
Pl. I. Amplasamentul spațiului funerar. Necropola medievală, secolele al XV- XVII-lea.
1. localizarea sitului (după Google Earth); 2. aspect din timpul cercetărilor, fundație modernă, 2015.

Pl. II. Descoperiri funerare din epoca bronzului. 1, aspect din timpul cercetărilor, complexe din exteriorul zidului; 2, planul grupului de complexe funerare din epoca bronzului.

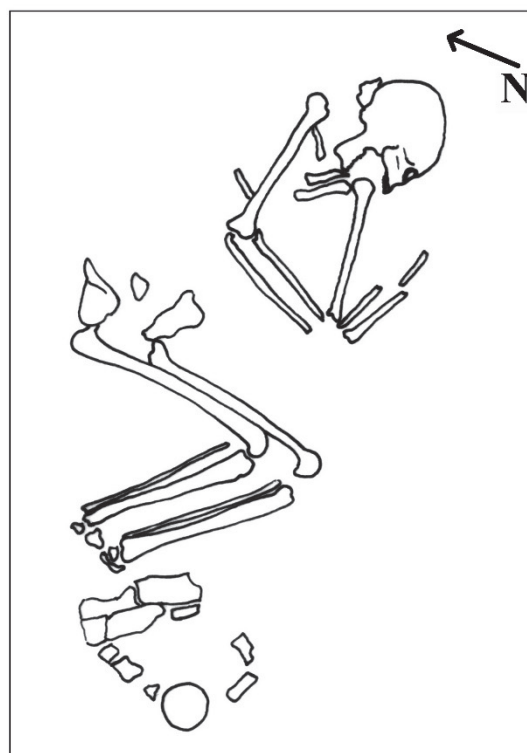
Pl. III. Mormântul M. 39. 1. foto; 2. desen.

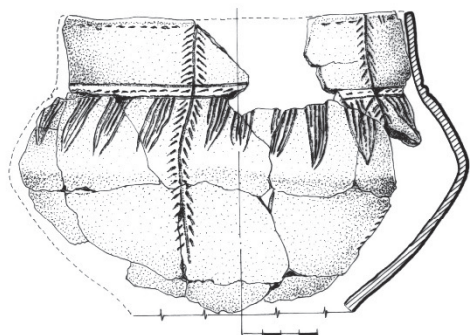
Pl. IV. Inventarul mormântului M. 39. 1-5, ceramică. 1, 4, 5, vase întregi; 2, 3, fragmente ceramice.

1

2

3a

3b

4a

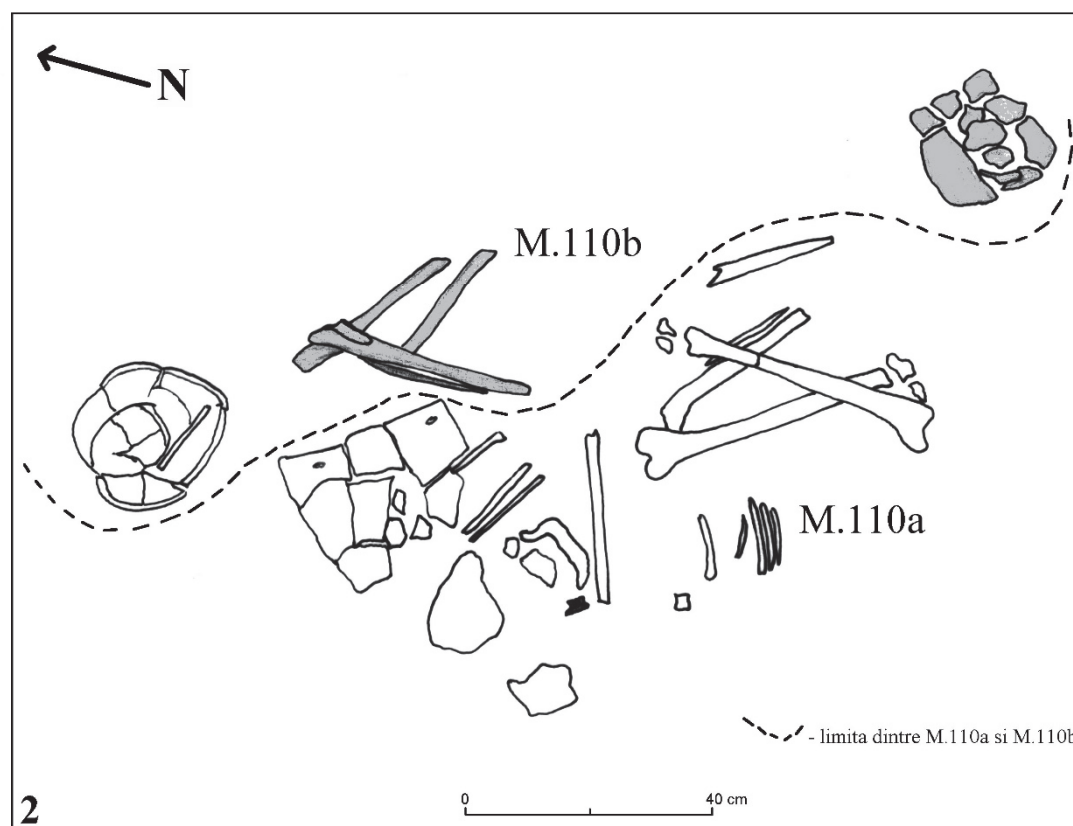

4b

5

Pl. V. Mormântul M. 102. 1. foto; 2. desen; 3, 4, inventarul mormântului, ceramică; 5, așchie de silicolit.

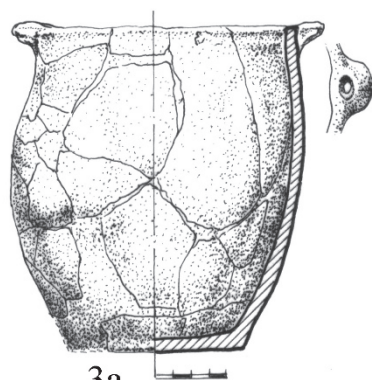
Pl. VI. Mormintele M. 110a și M. 110b. 1. foto; 2. desen.

1

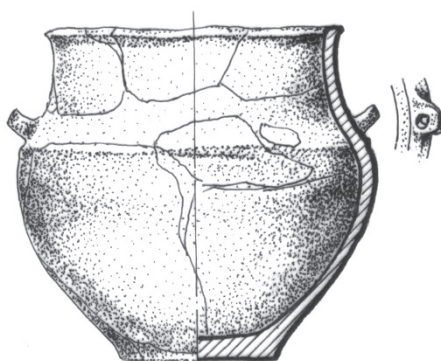
2

3a

3b

4a

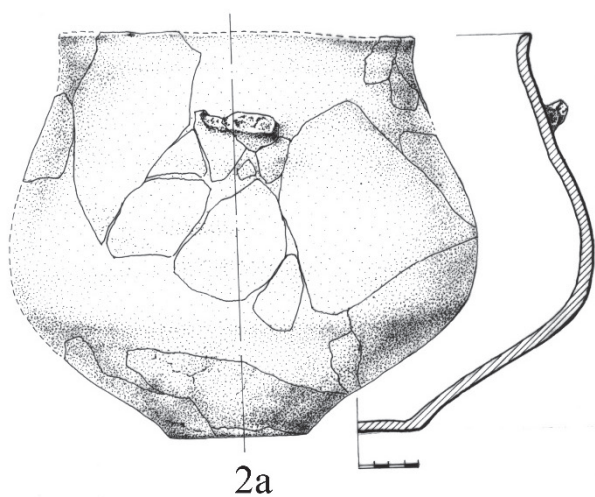

4b

Pl. VII. Mormintele M. 110a și M. 110b. 1. detaliu din mormântul M. 110a; 2. Vasul din M. 110b *in situ*; 3, vas din inventarul mormântului M. 110a; 4, vas din inventarul mormântului M. 110b.

1

2a

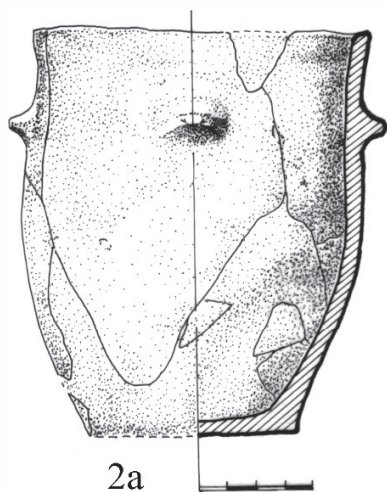

2b

Pl. VIII. Complexul 101. 1, vas *in situ*; 2, vasul după restaurare.

1

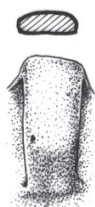
2a

2b

3a

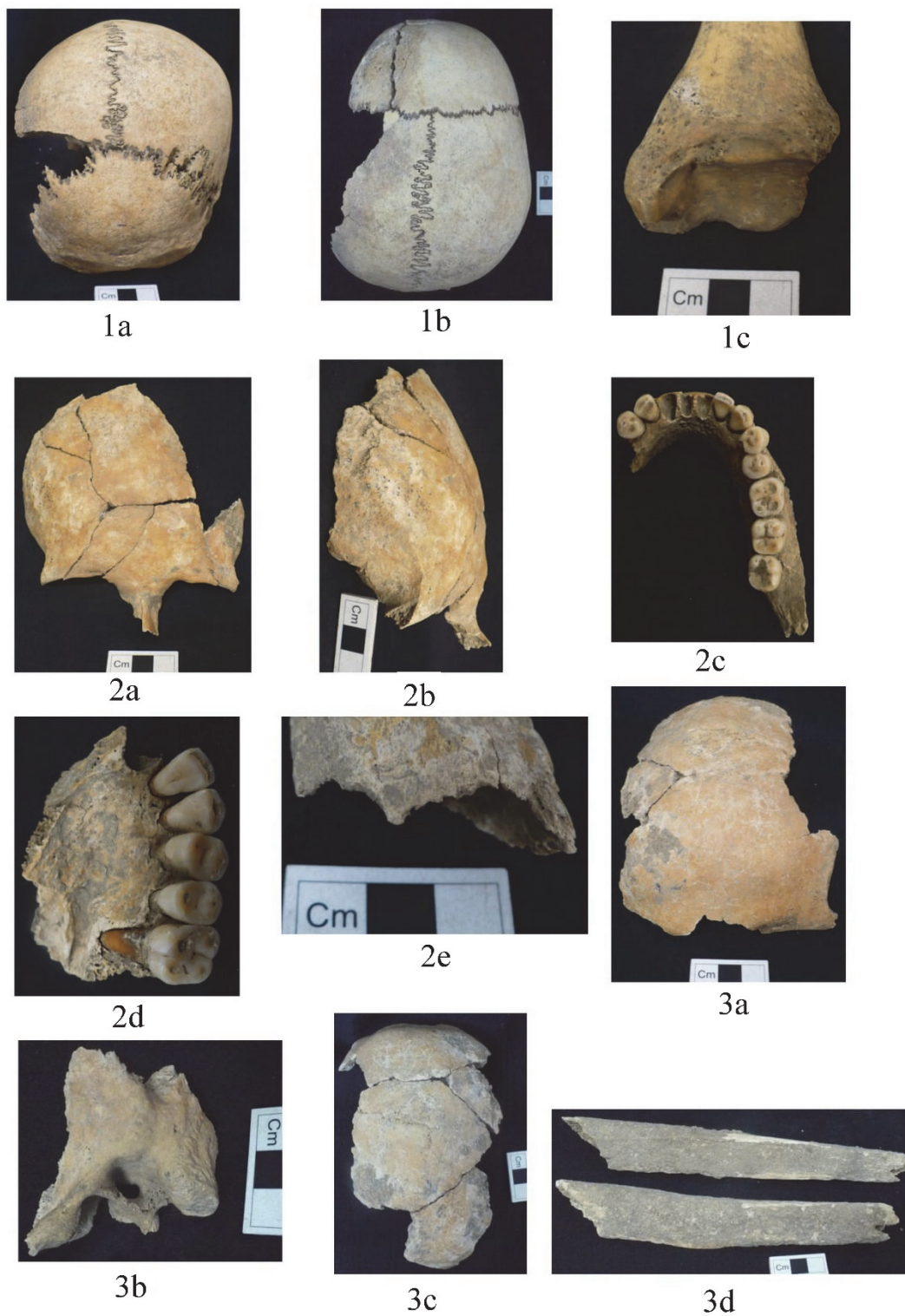

3b

Pl. IX. Complexul 107. 1, vas *in situ*; 2, 3, vasele după restaurare.

Pl. X. 1. M. 39, bărbat, 25-30 ani, [a-d] calota craniană văzută din normele frontală, laterală dreaptă, occipitală și verticală, [e] jumătatea dreaptă a mandibulei, [f, g] tibia dreaptă, muchia anterioară și extremitatea distală a diafizei, urme de dinți de rozătoare; 2 [a, b]. M. 102, bărbat, 20-25 ani, calota craniană văzută din normele facială și laterală dreaptă.

Pl. XI. 1. M. 102, bărbat, 20-25 ani, [a, b] calota craniană văzută din normele occipitală și verticală, [c] tibia strângă, epifiza distală, fațetă suplimentară de articulație; 2. M. 110a, bărbat, 25-30 ani, [a-b] regiunea frunții și rădăcina nazală privite frontal și lateral, [c-d] mandibula și maxilarul superior stâng, uzură dentară de tip atriție, [e] extremitatea distală a diafizei humerusului drept, urme de dinți de rozătoare; 3. M. 110b, bărbat, 45-50 ani, [a-c] fragmente din calota craniană (frontalul, parietalele și temporalul stâng), [d] diafizele tibiilor cu modificări tafonomice (depuneri de piatră).